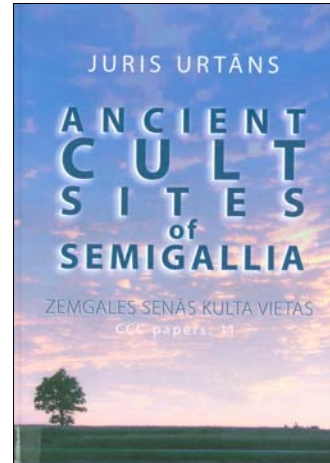

Läti ühe piirkonna pühapaigad leidsid tee raamatusse

Juris Urtāns. *Ancient Cult Sites of Semigallia*. CCC papers 11. Rīga: Nordik 2008, 221 lk.

Eesti ja Läti looduslikud pühapaigad on mitmes mõttes sarnased ja nähtavasti on paljuski olnud sarnane ka nende kujunemine – nii Eesti kui ka Läti on kristianiseeritud väljastpoolt, võõras keeles ning võõra kolonisatsiooni tulemusel. Arvatavasti selle tõttu on neis maades väga tugevalt esindatud ja säilinud looduslike pühapaikade traditsioon, kus on läbi viidud paljuski mittekristlikke rituaale. Kuid lisaks ajaloolistele sarnasustele on veel üks oluline ühisjoon – valdav osa looduslike pühakohti käsitlevast kirjandusest on avaldatud kohalikus keeles. Hoolimata Eesti ja Läti naabrusest ning pikast ühisest ajaloost ei ole aga läti keele oskus Eestis levinud, sama võib nentida ka eesti keele leviku kohta Lätis. Seda enam on tervitatav, et on ilmunud läbinisti ingliskeelne ülevaade Läti ühe piirkonna pühapaikadest. Oluline ongi asjaolu, et Juris Urtāns on võtnud kokku kõik teadaolevad andmed Zemgale kohta, suutnud eristada seal 239 muistset pühapaika ning nii on piirkonnast esitatud võimalikult täielik pilt. Ära ei ole unustatud ka lätikeelset lugejat – ingliskeelset raamatut täiendab pikk ja põhjalik lätikeelne kokkuvõte. Raamatu lõpus on esitatud ka Zemgale pühapaikade nimekiri koos asukoha ja lühikeste lätikeelsete kommentaaridega.

Monograafia algab uurimislooga ja allikate lühiülevaatega. On märkimisväärne, et erinevalt paljudest senistest pühakohtade käsitlustest on käesolevas pööratud rohkem rõhku allikakriitikale ning seda on rõhutatud kõigi kolme – arheoloogilise, kirjaliku ja folkloorse – allikaliigi puhul. On selge, et ühtegi neist liikidest ei saa kasutada muistsete pühakohtade uurimiseks otse ning tuleb arvestada nii allikate kujunemislugu kui ka nende tõlgendamise raskusi. Kahjuks on see pahatihti jäänud kõrvale ja nii on valminud mitmeid väga kaheldavaid tõlgendusi. Kokkuvõttes leiab J. Urtāns, et arheoloogilised allikad ennekõike kinnitavad või seavad kahtluse alla teiste allikaliikide andmeid, sest arheoloogilise materjali tõlgendamine on keeruline (mis üldse on kultuslik või ohvrileid?). Ka kirjalike materjalide puhul on välja toodud, et eriti varasemad neist räägivad pigem üldistavalt ja neist ei ole abi konkreetsete paikade leidmisel. Hilised, 18. ja 19. sajandi kirjalikud tekstid pärinevad aga ajast, mil looduslike pühakohtade kasutamine oli muutunud ja ümbritsev keskkond omandanud kristlikud jooned. Nii jääbki pühakohtade tuvastamisel põhiallikaks ennekõike rahvapärinus, mille puhul enim tuleks tähelepanu pöörata püha-osistele (*svēts, upuris, baznīca, velns, saule, dievs*) või jumalanimelistele (Jānis, Māra, Laima) toponüümidele. Tõsi, ka folkloori puhul tuleks võtta arvesse, et seegi on kirja pandud ajal, mil selliste pühapaikade kasutamine oli vähenemas. On küll tõenäoline, et suuresti viitavad pärimusega paigad varasematele traditsioonidele, kuid folkloori dateerimine on omaette

suur uurimisteema. Nähtavasti olulisim on järeldus, et erinevate allikaliikide põhjal tuvastatud pühapaiku saaks edasistes uurimustes kasutada analoogina, leidmaks neid, mille kohta folkloor ei ole säilinud.

Uurimuse põhiosa on pühendatud erinevate looduslike pühapaikade tutvustamisele. Mitmed neist on omased paljudele piirkondadele – pühad allikad ja kivid, puud jmt. Ka allikaliselt on tegemist enamasti tüüpiliste paikadega – lisaks pühaosisele toponüümile moodustavad põhiallika rahvapärимuse teated, mille hulgas leidub arvukalt rahvusvahelise levikuga motiive. Nii on levinud ka Eesti lugejale tuttavad kirikute maa alla vajumise lood, järvede lahkumised oma kohalt kui selles lapsemähkmeid pesti, nõidade karistamise paigad, kuradiga seotud veekogud jne. Ehkki paljud sellised lood on universaalsed ja levinud kogu Euroopas, samuti hoolimata nende suhteliselt hilisest dateeringust võivad need osutada juba pikka aega pühaks peetud paikadele. Analoogiaid paljude piirkondadega võib leida ka pühade puude traditsioonis – ka Zemgales on enim esindatud traditsiooniline tamm, mille juurte alla peremees või perenaine peab viima (esmik)ohvri toidust.

Balti rahvastele, eriti Läti ja Leedu aladele on aga kindlasti iseloomulik kivide kasutamine. Nii on siit teada 16. ja 17. sajandisse dateeritud silindrilisi või suurte kooniliste lohkudega ohvrikive, mida Eestis ei tunta. Tegemist on ka ainsate kultuspaikadega, millel on olemas välised tunnused, millele saab toetuda lisaks rahvapärимusele. On märkimisväärne, et enamasti ei olegi kunagi taluüuedes või nende vahetus läheduses paiknenud kivide kohta rahvapärимust säilinud. Eeldades, et kivid ikkagi on seotud kunagiste kultuspaikadega, annab see kujuka näite, kui kergesti võib kaduda suuline rahvatraditsioon pühapaiga kohta.

Erinevalt Eestist torkab Lätis silma pühakohtade seotus kesksete paikade ja linnamägedega. Suulise rahvapärимuse põhjal on pühaduse kontseptsiooni omistatud linnustele ja nendega seotud küngastele, ehkki senised arheoloogilised uuringud ei ole suutnud kinnitada kunagisi rituaale neis paikades. Ja kas see üldse ongi võimalik? Kõige tugevamalt on erinevaid allikaid ja distsipliine kasutatud Zebrene pühamae (Elka kalns) puhul, kus tugev ja eripalgeline rahvapärимus viitab järvede ja soode keskel olevale imposantsse mäele. Lisaks rahvapärимusele on mäelt leitud jälgi, et selle tipp on kunagi olnud piiratud kiviaia või kivide reaga, suhteliselt nõrka inimtegevust mäel kinnitas ka fosfaatanalüüs. Ehk kõige olulisem on siinkohal kividest piire, sest paljud rahvajutud nii Lätist kui ka Eestist osutavad kunagisi pühakohtasid piiranud aedadele. Eestis on üksikjuhtudel olnud võimalik tuvastada selliseid aiaga piiratud pühakohti ka 17. sajandi kaartidel ning ühel juhul on kiviaeda pärimuslikul hiiemäel uuritud ka arheoloogiliselt. Peale klassikaliste pühapaikade on Urtānsi uurimusse lisatud ka mütoloogiliste olevuste nimedega paigad. Taas on tegemist nähtusega, mis on Eesti uurijale üsna võõras, küll aga tuttav Skandinaavias. Kas põhjuseks on olnud kristianiseerimise erinevad traditsioonid või lausa erinevused eelkristlikes usundites, kuid Eestis ei ole säilinud jumalanimelisi toponüüme (jättes kõrvale üksikud Uku-paigad). Läti Jānis, Pērkons ja teised näivad aga esinevat väga tihti ning tunduvad osutavat kunagistele pühapaikadele.

Põnev on kindlasti, et J. Urtāns on lisanud uurimusse ka näiteid uustekkelistest pühakohtadest. Tavaliselt on selleteemalised uurimused keskendunud “vanadele” pühakohtadele ja eiranud uusi pühapaiku. Arvestades aga selliste paikade põhiallika – folkloori – muutlikust ja kohanemisvõimet, võib arvata, et uustekkeliste pühakohta-

de paigavaliku printsiibid ja kujunemisloogika võib aidata mõista ka neid, mis kuuluvad määratluse “muistne” alla.

Siiski pole uurimuses olnud võimalik esitada täpsemat dateeringut kui “muistne” (*ancient*). Üksikud näited, nagu Krote Brüveri allikas, kust on saadud 11. ja 12. sajandi leide, ei võimalda samuti laiemalt dateerida pühakohtade kasutuselevõttu või nende erinevat kasutust ajas. Nii jääbki endiselt õhku küsimus selliste paikade ajalisest kuuluvusest. Kindlasti ei saa siinkohal eirata tõenäosust, et suur osa looduslikest pühakohtadest ongi kasutusele võetud üsna hiljuti, alles kesk- või uusajal. Viimast näib kinnitavat ka paljude ohvrikivide dateering 16. ja 17. sajandisse.

Kõnealune uurimus on igati sisukas ülevaade Läti ühe piirkonna pühakohtadest, kusjuures selle andmeid on võimalik analoogiale toetudes kasutada mujalgi. Suureks väärtuseks tuleb pidada asjaolu, et autor on andnud ülevaate piirkonna kõikidest pühakohtadest, mis lubab näidata looduslike pühakohtade suurt variatiivsust ning seda, et nähtavasti on üks ja sama kogukond pidanud pühaks enam kui ühte paika ning kunagised pühad maastikud on tõenäoliselt olnud hoomamatult keerukamad kui me tänapäeval oma piiratud allikavalikuga suudame jälgida.

Tõnno Jonuks

BOOK REVIEW

Overview of the Sacred Sites of a Region in Latvia

Juris Urtāns. *Ancient Cult Sites of Semigallia*. CCC papers 11. Rīga: Nordik 2008, 221pp.

Book review by Tõnno Jonuks. English version of the review is available at <http://www.folklore.ee/folklore/vol42/books.pdf>